

КОМУНІКАТИВНА ГОТОВНІСТЬ СЛІДЧОГО ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Пасько О. М., Горошко В. В.

Авторами розглядається важливість урахування комунікативної готовності слідчого під час допиту неповнолітньої особи, тобто інтегральний стан слідчого, який визначає його здатність до ефективної соціальної взаємодії. Наголошується на врахуванні фізіологічних, психологічних змін під час розвитку дитини, що є важливим критерієм для слідчого, оскільки знання етапів та криз становлення особистості може вплинути на тактику допиту неповнолітньої особи.

Важливість установлення психологічного контакту слідчого з неповнолітніми особами підтверджується необхідністю дотримання норм чинного законодавства, оскільки діти мають право на особливе піклування і допомогу.

Авторами систематизовано наукові підходи до рекомендацій слідчому під час проведення допиту. Важливим є висунення вимог щодо місця його проведення, яке повинно бути для них зручним і сприяти ефективному спілкуванню.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Зеленій кімнаті».

Автори зазначають, що основна мета проведення опитування в такій кімнаті - запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дає змогу коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів.

Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ був створений навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» та «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів. Дана кімната претендує на звання найкращого проєкту, який має великі перспективи щодо потреби її застосування під час проведення слідчих дій та практичних занять із навчальних дисциплін.

Ключові слова: комунікативна готовність, компетентність, психологічний контакт, неповнолітня особа, «Кімната, дружня до опитування дітей».

Pasko O. M., Horoshko V. V. Communicative readiness of the investigator as a necessary component of interrogation of juveniles

The authors considers the importance of taking into account the communicative readiness of the investigator during the interrogation of a juvenile, i.e. the integral state of the investigator, which determines his ability to the effective social interaction. Physiological and psychological changes during the child's development are taken into account, which is an important criterion for the investigator. As the knowledge of the stages and crises of a personality development can affect the management of interrogation of a juvenile.

The importance of establishing psychological contact between the investigator and juveniles is confirmed by the need to comply with current legislation, as children have the right to special care and assistance.

The authors systematizes the scientific approaches to the recommendations to the investigator during the interrogation. But it is important to make requirements for the venue, which should be convenient for them and promote effective communication.

In this regard, if a child has suffered as a result of a crime or witnessed sexual violence or exploitation, other crimes, or those suspected of committing crimes, i.e. the child has been in contact with the law, the investigator and other procedural persons must interrogate only in the «Green room».

The authors notes that the main purpose of the interrogation in such a room is to prevent re-traumatization of the child's psyche during the interview both due to special techniques and psychologically comfortable atmosphere, and due to technical equipment that allows to make properly the interrogation video and further use this video for investigation without repeated interrogations.

So, a dual-purpose training ground «The room of a friendly for questioning child» and «Identification out of visual and audio surveillance» has been created at the Odesa State University of Internal Affairs, which meets the requirements of all international standards. This room claims the title of the best project, which has great prospects for the need in its use during the investigative actions and practical classes during training.

Key words: *communicative readiness, competence, psychological contact, juvenile, «The room of a friendly for questioning child».*

Вступ. Звичай єдиних стандартів комунікації слідчого з учасниками кримінального процесу не існує, оскільки кожна особистість має свої індивідуально-психологічні особливості та властивості, тому потребує певного підходу. Також немає шаблонів установаження психологічного контакту, оскільки у кожній конкретній ситуації особа буде вести себе тим чи іншим чином, що не завжди можна передбачити. Тому ми зробили спробу узагальнити існуючі особливості комунікації слідчого і вивести найбільш важливі з них, при цьому враховуючи психологічні стани, процеси та властивості особистості.

Особливу увагу привертає до себе допит неповнолітньої особи, оскільки залежно від професійної майстерності у спілкуванні слідчого може залежати достовірність його свідчень.

Постановка проблеми. Актуальним постає питання комунікативної готовності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій, тобто інтегральний стан слідчого, який визначає його здатність до ефективної соціальної взаємодії. У цих умовах головним є готовність до спілкування під час виконання професійних обов'язків із самою вразливою групою населення - дітьми. Також на слідчого покладається реалізація забезпечення прав і свобод дитини, тому що, відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини, діти мають право на особливе піклування і допомогу [1].

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Комунікативні аспекти професійної діяльності слідчого визначаються у наукових працях провідних учених: О.М. Бандурки, С.Д. Максименка, В.С. Медведєва, Л.І. Мороз, О.М. Цільмак, С.І. Яковенка та ін. Проте вони були опубліковані у різні часові періоди і потребують змін та уточнень відповідно до реформування поліцейської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічних аспектів проведення

слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх досліджували провідні науковці: В.П. Бахін, І.Є. Биховський, Р.І. Благута, В.Л. Васильєв, А.П. Венедиктов, Н.І. Гаврилова, Н.В. Грищенко, Н.І. Єфімова, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, Д.В. Куриленко, В.Г. Лукашевич, І.В. Озерський, Ю.А. Чаплинська, Ю.В. Чуфаровський, О.М. Цільмак, С.І. Яковенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Нагальним постає питання відповідності слідчим найвищому рівню професійної діяльності органів досудового розслідування. Для цього він повинен володіти комунікативною готовністю. У вітчизняних та зарубіжних роботах визначають комунікативну компетентність слідчого, проте крім спроможності використовувати знання, вміння та навички, він повинен бути готовим їх реалізувати. Тому нами було розглянуто комунікативну готовність слідчого крізь призму саме спілкування з неповнолітніми особами.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета статті полягає в узагальненні існуючого стану наукового розроблення комунікативних аспектів слідчого та встановлення психологічного контакту з неповнолітніми особами як необхідного елементу комунікативної готовності, а також деталізації комунікативної готовності крізь призму провідних здібностей та якостей особистості.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні взаємопов'язані методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних, систематизація тощо з метою зіставлення різних точок зору, уточнення змісту окремих понять, сутності комунікативної готовності слідчого та встановлення вимог, яким він повинен відповідати.

Результати дослідження. Один із Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи визначає, що під час усіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їхнього віку, особливих потреб, їх зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини [2].

Так, В.Ю. Шепітько [3, с. 16] визначає, що психологічний контакт - це найбільш сприятлива психологічна атмосфера допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певне налаштування на спілкування. Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного кон-

такту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук.

Як зазначає Л.Д. Удалова [4], у процесі вербального (мовленнєвого) контакту довіра, взаєморозуміння, прагнення учасників допиту (слідчого та допитуваного) обмінюватися інформацією значною мірою зумовлені особистісними особливостями індивіда, його типологією, життєвим і соціальним досвідом, позицією та роллю допитуваного в події злочину. Уміння слідчого розуміти психологію осіб, аналізувати їхню поведінку, володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу, правильно інтерпретувати показання під час проведення допиту з метою встановлення їх достовірності, правдивості, повноти, визначення позицій допитуваного - усе це далеко не повний перелік необхідних вимог для проведення допиту як способу отримання вербальної інформації [4].

Цікавою є думка Т.В. Шмиголь [5] щодо того, що допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність зумовлюється низкою моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання; необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право задавати питання. У практичній діяльності зазначені питання вирішуються неоднозначно [5].

Майже такої ж думки притримуються К.В. Плева та Г.М. Степанова [6], які визначають, що характерні для неповнолітніх особливості психіки, без сумнівів, впливають на процес формування і давання ними показань, але вони не є перепонами для їх допиту, пов'язаними з психічними чи фізичними вадами. Науковці наголошують, що у практиці розслідування злочинів відомо чимало прикладів, коли діти віком 3-5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Водночас дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит (як сам процес, обговорювана під час його проведення інформація, так і його обстановка) може негативно (травмуючим чином) вплинути на їхню психіку [6].

Особливість урахування фізіологічних, психологічних змін під час розвитку дитини є важливим критерієм для слідчого, оскільки знання етапів

та криз становлення особистості може вплинути на тактику допиту неповнолітньої особи, тому, володіючи також психологічною компетентністю в аспекті вікових особливостей, є ключовим підґрунтям успіху комунікативної готовності слідчого до допиту дитини.

О.М. Процюк [7], вивчаючи особу неповнолітнього підозрюваного, зазначає, що слідчий акцентує увагу на індивідуальних особливостях психіки. Дитяча психіка тісно пов'язана з особливостями домашнього виховання, поведінкою підлітка в побуті, а також поведінкою та ставленням до нього батьків. До вікових особливостей психіки дітей перехідного віку належить схильність до фантазування, про що завжди повинен пам'ятати слідчий під час оцінки результатів слідчих дій за участю неповнолітніх. Їхнє емоційне життя досить нестійке, що можна пояснити тимчасовою дисгармонією між функціями кори і підкірки головного мозку, першої і другої сигнальних систем, що характерно для періоду статевого дозрівання. Часто підлітки сприймають багато подій неповністю та неточно, але в їхній пам'яті дуже часто залишаються такі деталі, на які дорослі навіть не звертають уваги.

Так, нам імponує думка О.М. Процюк [7], яка визначає, що особистість неповнолітнього підозрюваного наділена деякими специфічними рисами, що у своїй сукупності виступають як психологічна основа протиправних дій. Для неповнолітніх нерідко характерні сугестивність, надмірна довірливість, схильність до наслідування. Також характерні підвищена активність, рухливість, ініціативність, надлишок енергії, викликаний загальним підйомом життєдіяльності, ростом життєвих сил. Неповнолітні особливо бажають активної діяльності, незвичних пригод, гостро конфліктних ситуацій. Підлітки мають схильність до впертості, роздратованості, супротиву, критичності, агресивності, ненависті, ізоляції, байдужості. Основним коренем упертості є бажання звільнення, сильна потреба у свободі й самостійності. Підліток внутрішньо віддаляється від батьків, стає байдужим до сімейного та шкільного життя. Отже, важливе місце серед вікових особливостей підлітка посідають негативізм, потреба в престижі, свободі та самостійності.

Допит - це складна слідча дія, що зумовлена певними труднощами, з якими стикаються працівники органів досудового розслідування, оскільки він пов'язаний із процесом установаження психологічного контакту з учасниками кримінального про-

цесу, за результатом проведення якого необхідно отримати важливу інформацію.

Психологічними особливостями проведення допиту є: чітка регламентація, невизначеність плинності комунікативного процесу, конфліктність, необхідність високого ступеня концентрації слідчого на процесі допиту, необхідність ґрунтовної підготовки до проведення допиту, можливість зміни інформації, наявність недовіри до представників правоохоронних органів та небажання у зв'язку із цим давати правдиву інформацію, звертання уваги на обмовки та дрібниці, які можуть бути корисними для розслідування матеріалів кримінального провадження, та ін.

Специфіка проведення допиту визначається залежно від особи, яку допитують. Залежно від цього слідчому необхідно будувати певну лінію комунікації. Важливим аспектом під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи є врахування віку та схильності дитини до фантазувань й можливості невірної сприйняття інформації.

Визначаючи психологічні аспекти комунікативної готовності слідчого, слід враховувати не лише особливості фізіологічних, психологічних змін дитини, а й обстановку, у якій проводиться допит, оскільки сама атмосфера також сприятиме відкритості під час надання інформації слідчому.

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення комунікативної готовності слідчого є необхідність застосування можливостей «Кімнати, дружньої до опитування дітей» із метою реалізації прав дітей та якісного й ефективного проведення допиту. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини.

Велику кількість наукових робіт провідних учених (І. Басистої, В. Васильєва, А. Гриненко, С. Єфимовича, Т. Каткова, Г. Кожевникова, Коновалової, Є. Лук'янова, Т. Матюшкової, М. Панова, С. Пришляка, Є. Стрельцова, С. Тетюєва, В. Шепітька та ін.) присвячено особливостям проведення допиту у кримінальному провадженні. Науковці наголошують на необхідності звернення уваги на місце допиту дітей, яке повинно бути для них зручним і сприяти ефективному спілкуванню.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Кімнаті, дружній до опитування дітей».

Так, колектив науковців Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська Т. Цюман [8] визначають,

що організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчувати домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах» ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі порівняно з дорослими юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися у спеціально обладнаних приміщеннях. Урахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу і врахування потреб та інтересів кожної дитини. Робота щодо створення «зелених кімнат» сприятиме також підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити ефективну комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній належних результатів [8].

Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ був створений навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» та «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів.

Так, із метою функціонування та використання «Кімнати, дружньої до опитування дітей», що забезпечить соціальний та правовий захист дітей, виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей, був укладений Меморандум про співпрацю між Одеським державним університетом внутрішніх справ та Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України.

Дана кімната обладнана зручними та адаптованими під зріст дитини меблями, необхідною відео- та аудіозаписуючою апаратурою, а також методичними матеріалами для роботи з дітьми відповідно до вимог міжнародних стандартів. «Кімната, дружня до опитування дітей» складається з двох суміжних кімнат: перша - терапевтичний зал, у якому є спеціаліст, який безпосередньо працює з дитиною (поліцейський, психолог, фахівець із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо) та друга - кімната для спостереження, тобто робоче приміщення для поліцей-

ських та залучених спеціалістів, у якому відбувається спостереження за поведінкою та реакціями дитини. Тому «Кімната, дружня до опитування дітей» є максимально комфортною як для дитини, так і для людей, які спостерігають.

Висновки. Таким чином, комунікативна готовність слідчого під час допиту неповнолітньої особи визначається інтегральним станом та здатністю до ефективної соціальної взаємодії з дитиною. Успішність проведення даної слідчої (розшукової) дії визначається не лише знаннями вікових особливостей становлення дитини, а й урахуванням місця проведення допиту.

Основна мета проведення опитування в «Кімнаті, дружній до опитування дітей» - запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дає змогу коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів.

Дана кімната претендує на звання найкращого проєкту, який має великі перспективи щодо потреби її застосування під час проведення слідчих дій та практичних занять із навчальних дисциплін.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.12.2021).
2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.12.2021).
3. Шепітько В.Ю. Допит : науково-практичний посібник. Харків : КримАрт, 1998. С. 16.

4. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Паливода А.В., 2006. 324 с.

5. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 134-137.

6. Плева К.В., Степанова Г.М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179-187.

7. Процюк О.М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 243 с.

8. Пурас Д., Калашник О., Кочемировська О., Цюман Т. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : методичний посібник. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

*Пасько О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
т. в. о. професора кафедри криміналістики
та психології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9555-1101>*

*Горошко В. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри криміналістики та психології
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
підполковник поліції
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1141-1975>*